

Yana Chornoivan

The principle of the universal education as an element of social doctrine of the Bahá'í Faith

The article on the basis of the Holy Scripture founders of the Baha'i Faith shows the evolution of the principle of the universal education as an element of social theory and its incarnation in the social activities of the religious tradition. The author reveals separation of educational topics in edifying Bahá'u'lláh constitutions, which receive the status of the principle of the universal education in the Abdu'l-Bahá interpretation. The practical implementation of the principle silt through the Shoghi Effendi activity and the Universal House of Justice, which confirm the exceptional importance of education in achieving the highest goal of the Bahá'í Faith – unity of mankind.

Keywords: the Bahá'í Faith, Bahá'u'lláh, `Abdu'l-Bahá, Shoghi Effendi, universal education, spiritual education.

Яна Чорнойван

Принцип всеобщего образования как элемент социального учения веры бахаи

В статье на основе Священных Писаний основоположников веры бахаи показана эволюция принципа всеобщего образования как элемента социального учения и его воплощение в общественной деятельности данной религиозной традиции. Автор обнаруживает выделение образовательной тематики в вероучительных наставлениях Бахауллы, которые получают статус принципа всеобщей образования в толкованиях Абдул-Баха. Практическое воплощение принципа красной нитью проходит через деятельность Шогги Эффенди и Всемирного Дома Справедливости, чем утверждают исключительное значение образования в достижении высшей цели бахаи – единства человечества.

Ключевые слова: вера бахаи, Бахаулла, Абдул-Баха, Шогги Эффенди, принцип всеобщего образования, духовное воспитание.

УДК 271

© Володимир Кочергін
(Київ)

ИСЛАМ У ЖУРНАЛАХ ДУХОВНИХ АКАДЕМІЙ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ: ПРОБЛЕМА СПРИЙНЯТТЯ ТА ОСМИСЛЕННЯ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розглядаються особливості сприйняття ісламу в Духовних академіях Російської православної церкви в середині ХІХ – на початку ХХ століття. В якості матеріалу для дослідження автор використовує академічні журнали «Труди Київської духовної академії», «Християнське читання», «Богословський вісник», «Православний співрозмовник» та «Місіонерська протимусульманська збірка». Розгляд відбувається крізь призму теології релігій.

Ключові слова: міжрелігійні відносини, іслам та православ'я, Російська православна церква, теологія релігій.

Актуальність теми дослідження. Повернення релігії в публічну сферу та потреба нового розуміння концепту секуляризації провокують переосмислення усталених моделей сприйняття «іншого» та мирного міжособистісного співіснування у суспільстві. Якщо, теоретично, релігія мала би втратити свій вплив на соціум, або, принаймні, чітко відокремитися від нього, то роль арбітра у міжрелігійних стосунках могла бути покладена

на державу¹. Проте, як показують останні дослідження², роль релігії у публічному та політичному житті не лише не зменшується, а у деяких випадках навіть зростає. При цьому має місце актуалізація проблематики міжрелігійних відносин.

Навряд чи потребує спеціального пояснення кореляція рівнів міжрелігійної та загальної суспільної напруги, оскільки результат є прогнозованим – зі зростанням міжрелігійного протистояння в суспільстві збільшуватиметься небезпека конфліктів на релігійному ґрунті, які можуть призвести до різноманітних зіткнень між представниками різних соціальних груп. Досить часто в основі діяльності релігійних організацій та їхніх членів лежить віровчення, зафіксоване в різноманітних джерелах – священних текстах, переданні, виступах офіційних осіб, працях теологів. Тобто, віровчення виступає регулятором діяльності людини та її ставлення до окремих явищ і ситуацій, що актуалізує, у контексті зазначеної проблематики, дослідження того, як певні релігії пропонують своїм прихильникам ставитись до прибічників альтернативних віросповідань. Виходячи з цього актуалізуються питання історіографії, аналізу сучасного стану та прогнозування міжрелігійних стосунків.

Метою даного екскурсу є опис моделей сприйняття ісламу богословами³ Російської православної церкви (РПЦ) в середині XIX – на початку XX сторіччя, послуговуючись матеріалами журналів Духовних академій РПЦ. Поставлена мета спонукає до вирішення наступних завдань: класифікувати статті, опубліковані в журналах духовних академій РПЦ, де йшлося про іслам; на основі моделей теології релігій прослідкувати головні тенденції у ставленні теологів РПЦ сер. XIX – поч. XX ст. до ісламу; визначити, яким саме підходом характеризується сприйняття ісламу православними богословами – плюралістським, інклюзивістським, чи ексклюзивістським.

Розробка тематики міжрелігійних стосунків загалом та християнсько-мусульманських стосунків зокрема, у вітчизняному релігієзнавстві відбувається досить активно, варто лише пригадати праці таких дослідників як: М.Кирюшко [2], О.Кисельов [3], О.Саган [8], О.Ярош [9] та інших. Тема сприйняття ісламу в духовних академіях РПЦ, так чи інакше піднімалась М.Батунським [12], Р.Ісхаковим [17], О.Журавським [15], І.Алексєєвим [11], Т.Фолієвою [21]. Разом з тим, варто зазначити повну відсутність напрацювань, пов'язаних зі сприйняттям ісламу в духовних школах РПЦ, де осмислення відбувалося б у термінах теології релігій. Ведучи мову про теологію релігій, можна сказати, що вона є недостатньо опрацьованою у вітчизняному контексті (як релігієзнавчому, так і богословському), виключення становлять лише праці окремих дослідників⁴.

Виклад матеріалу. Питання про рецепцію ісламу саме в середі Духовних академій безпосередньо пов'язане з тією роллю, яку вони відігравали в розвитку теології в РПЦ – можна без перебільшення назвати їх базою для функціонування та розвитку теології РПЦ в XIX – на початку XX сторіччя, а журнали, у свою чергу, були місцем публікації основних напрацювань в різних галузях теологічних студій.

Перед безпосереднім розглядом сприйняття ісламу в Духовних академіях, варто сказати декілька слів про теологію релігій, з позицій якої передбачається осмислення. Як окрема галузь теологічних студій теологія релігій формується після II Ватиканського собору в лоні Католицької церкви, будучи безпосередньо пов'язаною з питаннями⁵ сотеріології, епістемології, христології та еклезіології – наскільки можливе спасіння поза церквою, чи є істина поза межами церкви, наскільки обов'язковим для вічного життя визнання спасительності жертви Ісуса Христа. Основних позицій, за якими можуть ставитись

¹ Або, використовуючи теорію ринкової економіки щодо релігії, то завдяки механізмам та законам ринку, мала б місце саморегуляція міжособистісних та міжінституційних (у тому числі міжрелігійних) відносин.

² Наприклад, «найсвіжіша» праця із зазначеної тематики була написана В.Єленським. Див.: [1].

³ В контексті заявленого дослідження пропонуємо вживати терміни «теологія» та «богослов'я» в якості синонімів, що, власне стосується і термінів «теолог» та «богослов».

⁴ Наприклад [4], [5], [6], [18].

⁵ На даний момент теологію релігій можна застосувати щодо християнства, або, рідше, авраамічних релігій, оскільки її термінологія та концептуальна обумовленість тісно пов'язані з християнською (особливо католицькою) теологією.

представники певної релігії до представників іншого віросповідання, є три – ексклюзивізм, інклюзивізм і плюралізм⁶. Ексклюзивізм говорить про можливість спасіння лише у власній традиції, інклюзивізм вказує на часткову сотеріологічну виповненість інших релігій та можливість їхньої неповної істинності, тоді як плюралізм постулює сотеріологічну та епістемологічну рівність усіх релігій.

В означений період у межах РПЦ діяло чотири духовних академії – Казанська, Київська, Московська та Санкт-Петербурзька [14]. Кожна з них мала власний журнал, де публікувались статті як викладачів, так і студентів: у Казані це були «Православний співрозмовник» та «Місіонерська протимусульманська збірка», у Києві – «Труди Київської Духовної Академії», у Москві – «Богословський вісник», у Санкт-Петербурзі – «Християнське читання».

Богословське осмислення ісламу православними авторами, як правило, нерозривно пов'язане з його історичною присутністю на певній території. Допоки був відсутній безпосередній контакт з мусульманами (без огляду на його специфіку – торговий, релігійний, побутовий, чи будь-який інший), не було потреби в співставленні кількох релігійних традицій. Кількість подібних контактів, у свою чергу, стимулювала творчу активність і місіонерську діяльність православних полемістів. Проживання на певній (зазвичай приєднаній через колонізацію, як у випадку Російської імперії) групи людей, яка сповідувала відмінну від християнства релігію, спричиняло активну місіонерську діяльність, потужність якої була зумовлена такими факторами, як: державна політика в конкретному краї, кількість нехристиян, особиста позиція церковних керівників, відповідальних за провадження місіонерської діяльності. Виходячи з цього, можна пояснити як наявність значної кількості православної протимусульманської літератури в Казані, так і порівняно невелику кількість подібної літератури в Києві. Крім того, на характер міжрелігійних студій могла впливати і наявність академічних центрів ісламознавства, як у випадку з Санкт-Петербургом, коли існування поруч досить потужного сходознавчого центру безпосередньо вплинуло на характер публікацій, присвячених ісламу та опублікованих у «Християнському читанні».

Загалом, праці, присвячені полеміці з ісламом та опубліковані в журналах православних академії можна поділити на декілька груп. До першої можна віднести передруки історико-критичних західноєвропейських досліджень, до другої – власні історико-критичні дослідження, до третьої – безпосередньо теологічні полемічні твори. З одного боку, очевидна кореляція з проблемами теології релігій помітна у творах з третьої групи, проте, їх можна розглядати поруч з представниками другої групи, оскільки автори, яких можна віднести до цієї групи, по-перше, були православними богословами, а по-друге, їхні твори містять як оціночні характеристики, так і спробу створення певного «образу» або «теорії» ісламу, які можуть бути осмислені в термінах теології релігій.

Враховуючи обсяг доповіді спробуємо лише в загальних рисах окреслити основні тенденції осмислення ісламу в Духовних академіях РПЦ, застосовуючи до них термінологію та методологію теології релігій. Як вже було зазначено, найменша кількість праць пов'язаних з осмисленням ісламу була опублікована в «Трудах Київської духовної академії» – лише два твори, один з яких, за авторством Афанасія Гассієва, під назвою «Коран, його походження та утворення» був історико-критичним дослідженням з елементами ексклюзивістського сприйняття ісламу [13], а другий – анонімний «Лист до мусульманина, що бажає знайти істину», автор якого, повністю перебуваючи в межах християнського дискурсу намагався переконати мусульманина-співрозмовника в тому, що християнство є вищою та більш істинною релігією, ніж іслам [19]. Автори як першої, так і другої праці були цілковито переконані у вищості християнства, навіть не допускаючи ймовірної наявності істини, чи можливості спасіння через іслам, що дозволяє характеризувати їх як ексклюзивістів.

Наступним академічним⁷ журналом, який можна розглянути, було Санкт-Петербурзьке «Християнське читання». Тут кількість статей, опублікованих у заявлений період була

⁶ Щодо проблеми класифікацій та ідентифікації теології релігій див.: [6].

⁷ В розумінні журналу, який видавався Духовною академією.

дещо більшою і становила сім одиниць. Серед них варті особливої уваги серії статей Сергія Ігнатовича Уманця «Нарис розвитку релігійно-філософської думки в ісламі» [20] та Євгена Петровича Аквілонова «Про божественність християнства та його переваги щодо буддизму та ісламу» [10]. Ці праці репрезентують різні види осмислення ісламу в журналах Духовних академій РПЦ. Тоді як серія статей С.І.Уманця більше пов'язана з історико-критичним осмисленням ісламу, статті Є.П.Аквілонова присвячені богословському співставленню християнства та ісламу з виходом на рівень проблематики загальної⁸ теології релігій. Разом з тим, можна зазначити, що праці обох авторів написані в ексклюзивістському ключі зі значною кількістю наявних у тексті неточностей та забобонів щодо ісламу.

Менша кількість статей, присвячених ісламу, була надрукована в журналі «Богословський вісник», який виходив при Московській духовній академії. Із шести статей особливо виділяється серія публікацій Сергія Сергійовича Глаголева, професора Московської духовної академії, присвячених ісламу [14]. Їхня особливість та новизна полягають як у тому, що він намагався відійти від оціночних характеристик ісламу, так і в спробі деконструкції традиційних уявлень про іслам, які кочували з одного дослідження в інше, вкорінюючись у традиціях Візантійської рецепції ісламу⁹. У серії статей автор веде мову про іслам, намагаючись зобразити його як продовження доісламського монотеїзму Аравії, який, на його думку, був імпліцитно присутнім та «вийшов назовні» за часів Мухаммада. Безперечно, було б значним перебільшенням говорити про можливість плюралістичної теології релігій у православ'ї та Російській православній церкві, зокрема. Проте, в серії публікацій С.С.Глаголева можна помітити імпліцитний інклюзивізм.

Значно відрізняється за кількістю та характером статей, опублікованих у журналах «Православний співрозмовник» та «Місіонерська протимусульманська збірка» Казанська духовна академія. Загалом, якщо вести мову про вивчення ісламу в Казанській духовній школі, необхідно зазначити, як мінімум, дві особливості – полемічність творів, авторами яких були православні богослови та сходознавці, а також їхній внесок до російського сходознавства та ісламознавства імперського періоду. Тон і характер опису ісламу в «Православному співрозмовнику» та «Місіонерській протимусульманській збірці» у багатьох випадках достойно наслідує Візантійські аналоги – жорстка полемічність, на межі агресивного відкидання будь-якої цінності ісламу як в якості релігії, так і в ролі світогляду. Разом з тим, не можна не вказати на те, що саме завдяки поступовому дослідженню ісламу з місіонерсько-апологетичною метою, відбувалося накопичення даних та вивчення мов, що згодом допомогло в розвитку академічного дослідження ісламу як в Російській імперії, так і в Радянському союзі.

Висновки. Підсумовуючи короткий огляд рецепції ісламу в журналах духовних академій Російської православної церкви середини ХІХ – початку ХХ сторіччя, можна зазначити наступне. Кількість праць, присвячених осмисленню ісламу та православної апологетиці перед ним, була прямо пропорційною кількості мусульманського населення в регіоні – чим більшою була громада, тим більшим було, відповідно, і число апологетичних досліджень. Праці, опубліковані в журналах духовних академій, можна, з певною долею умовності, класифікувати наступним чином: 1) переклади історико-критичних праць Європейських дослідників; 2) авторські історико-критичні праці, написані православними теологами чи істориками; 3) богословські полемічні твори¹⁰. Сприйняття ісламу православними богословами найчастіше відбувалося в рамках наслідування візантійських моделей – через категоричне відкидання будь-якої спасительної можливості ісламу. Разом з тим, необхідно зазначити, що окремі дослідники вбачали в ісламі деяку цінність, пов'язану

⁸ Пропонуємо розділяти «загальну» і «конкретну» теології релігій – у той час як перша займається більш абстрактними питаннями, на зразок, чи можливе спасіння представників нехристиянських релігій, що про це говорить Біблія, або твори Отців церкви, друга орієнтується на більш конкретні питання, наприклад, чи можуть спастись мусульмани, або що Церковне передання говорить про можливість спасіння іудеїв і т.ін.

⁹ Детальніше про Візантійське сприйняття ісламу див.: [7].

¹⁰ Можна умовно виділити ще одну групу, до якої віднести огляди та рецензії на ісламознавчу літературу, надруковану за межами Російської імперії.

або з його «цивілізуючою роллю», або з наявністю в ньому «зерен істини». Спроба осмислення рецепції ісламу православними теологами в межах тричасткової моделі теології релігій, дає змогу зазначити, що, в переважній більшості, автори, які розглядали іслам були ексклюзивістами, виявляючи лише в окремих випадках імпліцитний інклюзивізм.

Література

1. Єленський В. Велике повернення: релігія в глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В.Є. Єленський // Львів: видавництво Українського католицького університету, 2013. 504 с.
2. Кирюшко М.І. Діалог мусульман і християн як складова гармонійних міжконфесійних відносин / М.І. Кирюшко // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні. – К., 2005. – С. 80-86.
3. Кисельов О.С. Вивчення мусульмансько-християнських відносин в Україні: завдання, методи та проблеми / О.С. Кисельов // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009 – № 1. – С. 119-122.
4. Кочергін В.В. Теологія релігії як базис формування міжконфесійних відносин / В.В. Кочергін // Релігійна свобода. – Спецвипуск №2. – К. 2010. – С. 57-61.
5. Кочергін В. В. Теологія релігій як розділ теології та релігіологічна дисципліна / В.В. Кочергін // «Дні науки філософського факультету – 2012» міжн. наук. конф. (2012; Київ) (матеріали доповідей та виступів)/ редкол. А. Є. Конверський (та ін.). – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – ч.4. – С.8-11.
6. Кочергін В. В. Теологія релігій: питання ідентифікації / В.В. Кочергін // Філософська думка. – 2013. – №3. С. 55-65.
7. Кочергін В.В. Погляди на іслам східних Отців церкви та Церковних письменників VII – XV століть / В.В. Кочергін // Практична філософія. – 2013. – №1. С. 125-135.
8. Саган О.Н. Православ'я й іслам: до проблеми богословського діалогу / О.Н. Саган // Українське релігієзнавство. – 2004. – № 5. – С. 7-14.
9. Ярош О.А. Християнсько-мусульманський діалог в секуляризованому суспільстві: методологічні проблеми / О.А. Ярош // Християнсько-мусульманський діалог в контексті євроатлантичних прагнень України. – К.: Світ Знань, 2006. – С. 21-24.
10. Аквилонів Е.П. О божественности христианства превосходстве его над буддизмом и мохаммеданством / Е.П.Аквилонів // Христианское чтение. – 1903. – №1. – С.3-11.
11. Алексеев И.Л. Казанское миссионерское исламоведение и проблема восприятия ислама в русском обществе / И.Л.Алексеев // Религиоведение. – 2001. – №2. – С.84-97.
12. Батунский, М.А. Россия и ислам: в 3 т. / М.А. Батунский. – Москва: Прогресс –Традиция – Т.2. – 596 с.
13. Гассиев А. Коран, его происхождение и образование / А.Гассиев // Труды Киевской духовной академии. – 1870. – ноябрь. – С. 273-323.
14. Глаголев С.С. Ислам / С.С.Глаголев // Богословский вестник. – 1903. – т.2., №11. – С.427-460.
15. Журавский А.Ю. Православная миссионерская деятельность среди мусульман России / А.Ю.Журавский // Россия и мусульманский мир: Инаковость как проблема / Бессмертная О. Ю., Журавский А.В., Смирнов А. В. и др.; под ред. А. В. Смирнова. – М. : Языки славянских культур, 2010. – С.125-161.
16. Из истории духовного образования Русской православной церкви / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.uchkom.info/index.php?option=com_content&view=article&id=798&Itemid=67 (перевірено 04.03.2013).
17. Исхаков Р.Р. Миссионерство и мусульмане Волго-Камья (последняя треть XVIII – начало XX в.) / Р.Р. Исхаков. – Казань: Татар. книжное изд-во, 2011. – 222 с.
18. Киселёв О. Теология религий веры Бахаи / О. Киселёв // Віра Багаї: історія, віровчення і практика. Матеріали ІХ Міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи / Наук. ред. О.В. Мартиненко, В.Г. Літвінчук. – К.:Дух і Літера, 2012. – С.166-180.
19. Письмо к мусульманину, желающему обрести истину // Труды Киевской духовной академии. – 1871. – апрель. – С. 113-127.
20. Уманец С.И. Очерк развития религиозно-философской мысли в исламе / С.И. Уманец // Христианское чтение. – 1887. – №1-2. – С.189-213.
21. Фолиева Т. Межконфессиональные отношения Русской православной церкви и исламских организаций России: история и современность / Т.Фолиева // Ислам: історія, сутнісні виміри та сучасні тенденції. Матеріали VII міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи/ Наук. ред. Л.Д. Владиченко, Т.В. Хазир-Огли. – К., 2008. – С.170-179.

Vladumir Kochergin

**Islam in the journals of spiritual academies of the Russian Orthodox Church:
the perceptual and understanding's issues (middle XIX – early XX century)**

In the article were observed the features of perception of Islam by Spiritual academies of the Russian Orthodox Church in the end of the XIX – beginning of the XX century. As examples of journals the author used such editions as “Works of Kyiv’s spiritual academy”, “Christian Reading”, “Theological ambassador”, “Missioner’s anti-Muslim digest”. Review was made by using of theology of religion’s frame.

Keywords: interreligious relations, Islam and Eastern Orthodoxy, Russian Orthodox Church, theology of religions.

Владимир Кочергин

**Ислам в журналах Духовных академий Русской православной церкви:
проблема восприятия и осмысления (середина XIX – начало XX вв.)**

В статье рассматриваются особенности восприятия ислама в Духовных академиях Русской православной церкви в середине XIX – начале XX вв. В качестве материала для исследования автор использует академические журналы «Труды Киевской духовной академии», «Христианское чтение», «Богословский вестник», «Православный собеседник» и «Миссионерский противомусульманский сборник». Обзор происходит через призму теологии религий.

Ключевые слова: межрелигиозные отношения, ислам и православие, Русская православная церковь, теология религий.